
Mládež a delikvence

Rozšířené a aktualizované vydání

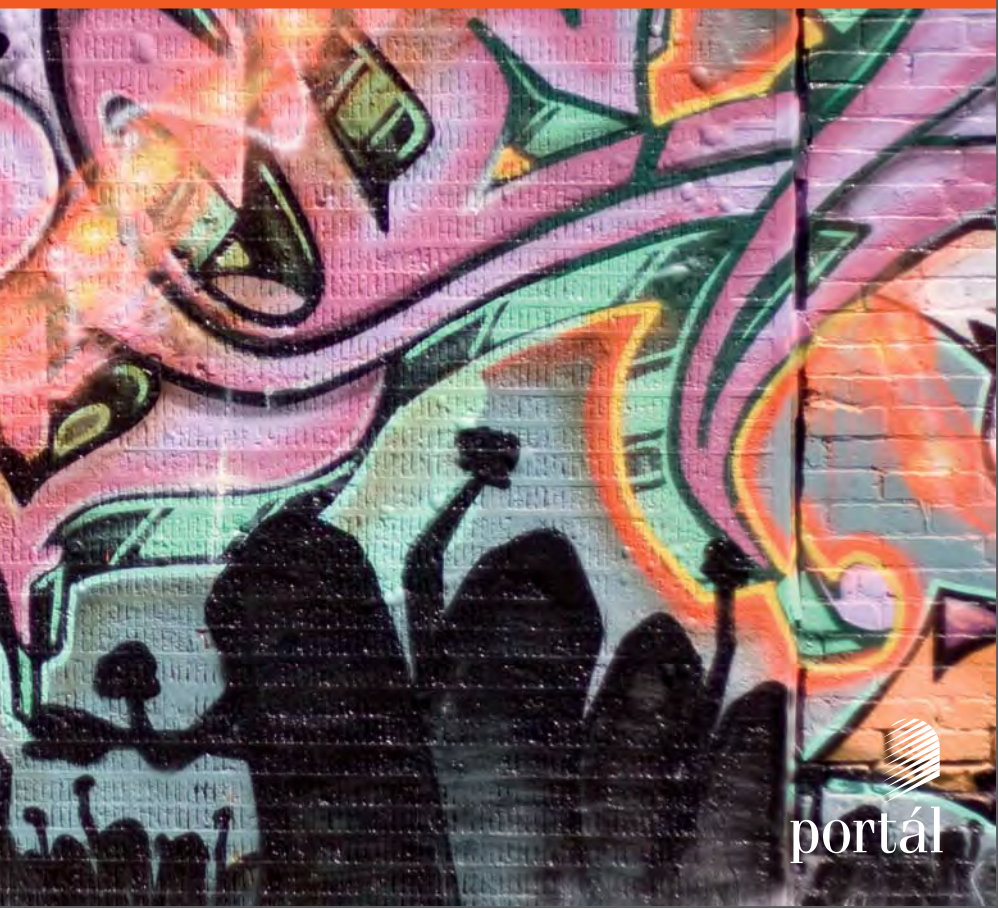

Oldřich Matoušek
Andrea Matoušková

Možné příčiny, struktura, programy prevence kriminality mládeže

---

portál

Mládež a delikvence

Aktualizované vydání

**Oldřich Matoušek
Andrea Matoušková**

**Možné příčiny, struktura,
programy prevence kriminality mládeže**

Matoušek, Oldřich

Mládež a delikvence / Oldřich Matoušek, Andrea Matoušková.

– Vyd. 3., aktualiz. – Praha : Portál, 2011. – 344 s.

ISBN 978–80–7367–825–8 (brož.)

343.91-053.6 * 343.85 * (437.3)

– kriminalita mládeže – Česko

– prevence kriminality – Česko

– studie

UPOZORNĚNÍ PRO ČTENÁŘE A UŽIVATELE TĚTO KNIHY

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této elektronické knihy nesmí být reprodukována a šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez předchozího písemného souhlasu nakladatele.

Neoprávněné užití této knihy bude trestně stíháno.

Lektorovali:

doc. JUDr. Helena Válková, CSc.

PhDr. Kazimír Večerka, CSc.

© Oldřich Matoušek, Andrea Matoušková, 1998, 2003, 2011

© Portál, s. r. o., Praha 1998, 2003, 2011

ISBN

978–80–7367–825–8 (tištěná kniha)

978–80–262–0127–4 (PDF)

978–80–262–0128–1 (ePUB)

978–80–262–0129–8 (MOBI)

Předmluva	11
1 Dědičnost	21
1.1 Historický exkurz	21
1.2 Výsledky studií dvojčat	23
1.3 Výsledky adopčních studií	25
Literatura	25
2 Konstituce	27
2.1 Syndrom hyperaktivity	27
2.2 Jiné medicínsky zjištěné abnormality	29
2.3 Vrozené osobnostní dispozice	31
2.4 Příslušnost k pohlaví	33
Literatura	35
3 Rodina	37
3.1 Novodobá historie dětství a dospívání	37
3.2 Rodina jako společenská instituce	39
3.3 Společenské postavení rodiny	41
3.4 Rodinné vazby	42
3.5 Uplatňování disciplíny v rodině	44
3.6 Kvalita rodičovského dohledu	44
3.7 Rodinná interakce	46
Literatura	49
4 Osobnost	51
4.1 Předsudky o typické osobnosti	51
4.2 Vědecky fundované nálezy	52
4.2.1 Srovnávací studie založené na psychologických testech	54
4.2.2 Srovnávací studie založené na popisu chování	55
4.2.3 Studie variability osobností s rizikovým chováním	60
Literatura	62
5 Škola	63
5.1 Mění se role školy v postindustriální společnosti	63

5.2	Vzdělávací politika státu	67
5.3	České školy prvního a druhého stupně	70
5.4	Vztah školy a rodiny	72
5.5	Školní prostředí jako rizikový činitel	74
Literatura		79
6	Skupiny, subkultury a hnutí mládeže	81
6.1	Dospívání a vztahová síť	81
6.2	Vrstevnické party	83
6.3	Kriminogenní skupiny a subkultury mládeže	84
6.3.1	Stabilní a nestabilní kriminální skupiny	86
6.3.2	Drogová subkultura	86
6.3.3	Subkultura rasistická	87
6.3.4	Subkultura pseudonáboženská	88
Literatura		89
7	Společenský kontext delikvence mládeže	91
7.1	Hodnotové důrazy civilizace	91
7.1.1	Industriální a postindustriální Evropa	91
7.1.2	Naše specifika	95
7.2	Hodnota práce	97
7.3	Subkultura extrémní chudoby	99
7.4	Vliv médií	100
7.4.1	Vliv médií na zločinnost	100
7.4.2	Vliv médií na postoj občanů ke zločinnosti	105
Literatura		110
8	Delikvence mládeže v politickém diskurzu	111
8.1	Historický exkurz	111
8.2	Úloha státu	116
8.3	Tvrdá pozice	118
8.4	Tolerantní pozice	122
8.5	Současná situace u nás	124
Literatura		129
9	Delikvence a etnický původ	131
9.1	Rasa a etnická skupina	131
9.2	Romové jako etnicky odlišná skupina	133
9.3	Struktura romské kriminality u nás	137
9.4	Profil mladistvého Roma s delikventním chováním	139
Literatura		140
10	Struktura kriminality nezletilých u nás a struktura používaných sankcí	141
10.1	Výpovědní hodnota kriminálních statistik	141

10.2	Aktuální vývoj kriminality mládeže v ČR	143
10.3	Komentář k trendům	147
	Literatura	148
11	Způsoby intervence, které u nás mají tradici	149
11.1	Intervence obcí	150
11.2	Typy ústavní výchovy a rozhodování o ní	151
11.3	Diagnostický ústav	154
11.4	Výchovný ústav	155
11.5	Vězení	158
	Literatura	165
12	Způsoby intervence, jež u nás vznikají	167
12.1	Vězení v nové perspektivě	167
12.2	Změny v ústavní a poustavní péči	172
12.3	Alternativy k trestu odnětí svobody	176
12.4	Probační a mediační služba	192
12.5	Terénní sociální práce	194
12.6	Střediska výchovné péče pro děti a mládež	197
12.7	Resocializační program bývalého okresního úřadu	199
12.8	Programy v přírodě	200
12.9	Dobrovolnická pomoc	203
	Literatura	207
13	Inspirativní zahraniční modely intervence	209
13.1	Projekty podporující vstup na trh práce	210
13.2	Policejní ochraňování komunity	215
13.3	Programy s aktivní účastí policie	216
13.4	Denní centrum jako alternativa trestu	220
13.5	Expedice	221
13.6	Dobrovolnické sbory	223
13.7	Multisystemická terapie	224
	Literatura	225
14	Možnosti psychoterapie	227
14.1	Volba psychoterapeutického postupu	227
14.2	Dynamická individuální psychoterapie	230
14.3	Behaviorální psychoterapie	232
14.4	Realitní terapie	234
14.5	Systemický přístup	238
14.6	Skupinová psychoterapie	239
14.7	Terapeutická komunita	242
	Literatura	244

15 Nároky práce s rizikovou mládeží	245
15.1 Motivace pracovníka	245
15.2 Pracovníkův postoj ke klientovi	248
15.3 Práce s klientem jako proces	253
Literatura	254
16 Predikce kriminálního chování	255
16.1 Předpoklady úspěšné predikce	255
16.2 Přehled výsledků prediktivních studií	258
Literatura	260
17 Prevence kriminálního chování	261
17.1 Úrovně a strategie preventivních opatření	262
17.2 Předškolní programy pro děti	265
17.3 Programy určené rodičům	266
17.4 Programy vázané na školu	268
17.5 Vrstevnické programy	275
17.6 Programy podporující pracovní uplatnění	276
17.7 Komunitní programy	278
17.8 Státní programy prevence	281
17.8.1 Západní Evropa	281
17.8.2 Česká republika	284
Literatura	285
18 Hodnocení efektivity intervenčních a preventivních programů	287
Literatura	292
19 Přehled významnějších právních norem a vládních dokumentů	293
19.1 Výběr z historických norem	293
19.2 Normy nyní platné v České republice	295
19.3 Vládní dokumenty	298
19.4 Některé mezinárodní normy	299
20 Přehled popsaných intervenčních a preventivních opatření, programů a projektů	301
Otázky	307
Slovníček	311

Seznam případových studií

2.1	Šestnáctiletý Jindřich	34
3.1	Matka nestačí na dítě, vlastní otec o ně nemá zájem a nevlastní ho týrá	45
3.2	Rodina nedůvěřující našim institucím	47
5.1	Slovní hodnocení „problémového“ žáka první třídy	78
7.1	Zkažená civilizace	109
8.1	Následky déleodobého vězení	128
11.1	Režim všedního dne v diagnostickém ústavu	156
11.2	Šikanování ve výchovném ústavu pro mládež	158
11.3	Stanfordský pokus s vězením	162
11.4	Ukázka vězeňského slangového slovníku	164
12.1	Narovnání mezi pachatelem a obětí	181
12.2	Ukázka probační a mediační činnosti PMS v rámci trestního řízení po rozhodnutí soudu	187
14.1	Minulost mladistvých provinilců	237
15.1	Násilí a láska	251
15.2	Neslavný počátek kolonie Gorkého	251
17.1	Dospívající, zločin a komunita	269
17.2	Násilí ve školách a mediaci	272

Předmluva A. Matouškové aneb Štěpánův příběh

Těhotenství proběhlo bez komplikací, porod byl včasný a spontánní; chlapec byl zdravý, míru i váhu měl předpisovou. Dostal jméno Štěpán. Jeho rodiče v té době ještě nebyli oddáni, ale měli už dvě děti. Vzali se, když byl Štěpánovi rok. Otec pracoval jako posunovač u dráhy, matka byla pomocnou kuchařkou ve školní jídelně.

Když bylo Štěpánovi šest měsíců, konstatoval dětský lékař, že trpí spastickou obrnou, která postihuje hlavně levou ruku. Ve čtyřech letech chlapec prodělal několikátýdenní léčbu v lázních. Jeho zdravotní stav se nakonec podařilo stabilizovat, i když mu následky v podobě omezené pohyblivosti levé ruky a zhoršeného držení těla zůstaly napořád.

Brzy po nástupu do školy se jeho stav znovu zhoršil – k porušenému držení těla se přidaly epileptické záchvaty. Na školní zátěž reagoval podle učitelky „podrážděným afektovaným chováním“. Ve svých osmi letech byl pro opakované epileptické záchvaty dlouhodobě hospitalizován v nemocnici. Jeho chování se ještě zhoršilo, a tak byl umístěn na čas na psychiatrii. Následoval kratší pobyt doma, kde však v tu dobu vládla velmi napjatá atmosféra. Matka přespávala v dětském pokoji. Otec svoji nespokojenost začal řešit pitím. Krátce nato se rodiče rozvedli. Otec se do roka znovu oženil a brzy se mu narodily další děti. Matka se snažila komplikovanou rodinnou situaci zvládnout sama, měla však na starost už čtyři děti a na nejproblematičtějšího Štěpána neměla dost sil.

Pro „nezvládnutelné problémové chování“ byl Štěpán nakonec v jedenácti letech umístěn do dětské psychiatrické léčebny, ve které přebýval až do svých čtrnácti. Matka ho v léčebně navštěvovala jen zřídka, z města to podle svých slov měla daleko (fakticky 15 kilometrů) a krom toho soudila, že vliv léků je tak silný, že se s chlapcem stejně nedá mluvit.

Ve zprávě dětské psychiatrie z té doby se píše: „... chlapec touží po kontaktu s matkou, po citovém zázemí, ale trpí neustále nejistotou ... rodinné zázemí je dosud neurovnané, disharmonické, pravděpodobně bez základní citové stimulace. Matka zatím nepodává záruky odpovídající péče o syna.“

Během pobytu v léčebně Štěpán docházel do zvláštní školy, kam byl z normální školy přeřazen pro „výrazné výchovné a výukové zanedbání“.

Psycholog dětské psychiatrické léčebny vypracoval zprávu, ve které uvažoval i o Štěpánově budoucnosti. Píše se v ní: „... kontakt navazuje podle nálady, při navození pozitivního vztahu je schopen o sobě vyprávět, má slušné, respektující vystupování ... patrné drobné neurotické projevy ... celkový vývoj osobnosti nerovnoměrný, spíše introvert, se značně zvýšenou hladinou úzkostnosti, náladový, pesimisticky laděný, vznětlivý s náznaky agresivního jednání. Dokáže být sebekritický, ale nevěří si ... je citově deprivovaný, touží po vřelém citovém kontaktu s dospělým. Vzhledem k celkovému organickému poškození a neurotickému vývoji osobnosti se chlapec nejeví jako vhodný pro zařazení do kolektivního zařízení. Vyžaduje zvláštní individuální péči ... založenou na citovém podkladě a doplněnou pocitem jistoty a bezpečí ...“

Psychologický závěr potvrzovaly i záznamy vychovatelů popisující chování Štěpána během pobytu v léčebně. V dětském kolektivu byl konfliktní, těžko snášel vrstevnickou autoritu a měl ve skupině špatné postavení. Byl ovlivnitelný, ale „bez kolektivního citění“. Střídaly se u něho záchvaty apatie s agresivními výpady vůči druhým. Při konfliktu byl velmi prudký, zlostný, „nebyl schopen náhledu na své chování“. Po konfliktu se většinou zklidnil a byl schopen komunikovat, někdy upadl do apatie.

Matka se o Štěpána prakticky nezajímala. Protože – jak se vyjádřil personál léčebny – nebylo k dispozici jiné řešení, byl Štěpán z léčebny předán do dětského diagnostického ústavu, ve kterém ho matka navštívila pouze jednou. Chlapci pobyt v ústavu, vzhledem k jeho osobnosti a předchozím zážitkům, neprosplával. Příslušná sociální pracovnice z oddělení péče o dítě označila ve své zprávě za klíčovou oblast práci s matkou na vytvoření přijatelného prostředí pro Štěpánův vývoj v rodině. Ve zprávě mimo jiné zdůrazňovala, že umístění chlapce do ústavu není ideálním řešením. Přesto byla Štěpánovi ještě v témže roce soudem nařízena ústavní výchova. Hlavním uváděným důvodem tohoto opatření byla „neschopnost matky zajistit řádnou péči o dítě a zvládnout syna po výchovné stránce“. Bylo přihlédnuto i k nízké materiální úrovni rodiny. S matkou v té době vyrůstala Štěpánova starší sestra a mladší bratr, další starší bratr byl již dříve umístěn do ústavní výchovy.

Štěpán byl přijat do výchovného ústavu a zařazen do učebního oboru zahradník. V ústavu se dostal do kontaktu s chlapci, kteří již měli za sebou kriminální činy. Navíc si již zvykl na ústavní způsob života, takže jeho pokus o návrat do běžného života skončil nezdarem. V osmnácti letech z ústavu odešel s úmyslem najít si práci, bydlení a dívku, ale vrátil se po třech měsících zpět. Ústavní výchova mu byla prodloužena do devatenácti let. Byl přeřazen do ústavu pro mládež s přísnějším režimem. Na režim v dalším ústavu se adaptoval stejně rychle jako v předchozích případech. Mezi ostatní chovance ale nezapadl, našel si pouze jednoho kamaráda. Stal se vyznavačem hnutí punk. Neměl žádné jiné vyhraněné zájmy, pouze pasivně přijímal něco z toho, co mu bylo nabízeno.

Poprvé byl stíhán pro trestný čin kvůli tomu, že v ústavu přinutil jednoho chlapce, aby ho sexuálně uspokojil. V dalším případě společně s kamarádem vyhrožoval vychovateli ústavu zabitím, jestliže je nepustí ven z budovy, což bylo také kvalifikováno jako trestný čin. Po této příhodě následoval první útěk, při němž Štěpán ukradl společně s tímž kamarádem auto; zastavili se na hřbitově, kde poškodili několik hrobů a odcizili petrolejové lucerničky. To bylo později kvalifikováno jako série trestných činů. Na útěku také experimentovali s drogami, jedli neznámé prášky a čichali toluen. Po několika dnech navštívili azylové krizové centrum pro mládež. Štěpán poslechl radu, kterou tam dostal, a rozhodl se vrátit se zpátky do ústavu s podmínkou, že bude přeřazen jinam.

Štěpánovo putování po výchovných ústavech tedy pokračovalo dál. V posledním výchovném zařízení jsem Štěpána potkala poprvé. Jako sociální pracovnice ústavu jsem vyřizovala jeho doklady, povídala si s ním, snažila jsem se navázat kontakt s jeho matkou. Ta ale nechtěla o synovi nic vědět. Společně se Štěpánem jsme zkoušeli najít co nejpříjemnější práci, vymýšleli co dál. Čekali jsme také na ukončení vyšetřování a jednání u soudu.

Později byl Štěpán znovu hospitalizován v psychiatrické léčebně. Zhruba v této době moje působení ve výchovném ústavu skončilo, a tím na delší dobu skončil i můj kontakt se Štěpánem.

Shodou okolností jsme se ale sešli za dva roky, kdy jsem studovala obor sociální práce a Štěpán se stal klientem projektu studentské dobrovolnické pomoci rizikové mládeži, který se jmenuje LATA (viz 12. kapitolu). Zařazení Štěpána do projektu iniciovala sociální kurátorka proto, že byl právě propuštěn z výkonu trestu odnětí svobody a neměl žádné zázemí. Měl finanční potíže, neměl práci, ubytoval se v ubytovně Armády spásy. S matkou byl v soudním sporu, protože ho odmítla po jeho návratu z vězení pustit do společného bytu, ve kterém byl trvale hlášen. Příležitostně zkoušel pracovat, ale nikde dlouho nevydržel, snad pro své zdravotní problémy a neschopnost přiměřeně komunikovat.

Kurátorka Štěpána do projektu doporučila slovy: „Domnívám se, že klient by potřeboval získat vzor chování, aby měl konkrétní představu, jak vystupovat, komunikovat, jednat s úřady ... pokud by se pro něho našel dobrovolník, se kterým by se mu podařilo navázat dobrý vztah, mohl by se dobrovolník takovým vzorem stát. Mimo to by potřeboval pomoci se zaměstnáním, pokud možno s ubytováním, popřípadě pomoci urovnat rodinné vztahy.“

Naše první schůzka se uskutečnila těsně před Vánocemi 1994. Byli jsme na ní tři, kromě mě ještě kolega Jirka a Štěpán. Štěpán byl hubený, bledý hoch s nejistým pohledem, oblečený do vojenské bundy, na krku měl šálu s trásněmi, jakou nosí Arabové.

Potvrzoval informace kurátorky o tom, že potřebuje bydlení, práci a peníze, věděl i o možnosti podat si žádost o částečný invalidní důchod, ale odmítal jakoukoli praktickou pomoc v těchto věcech (doprovod na úřady, hledání práce ...). Vyslechl naše postřehy a informace, ale všechny tyto záležitosti se rozhodl zařizovat si sám. Smysl našich schůzek spatřoval v tom, že mu ulehčíme

přežívání na ubytovně, že budeme zpestřením jeho současného fádního života. Přivítal nápad chodit po Praze, na výstavy, podívat se na Hrad a po pražských památkách.

Sám sebe popisoval jako samotáře, který má pár lepších kamarádů, ale žádné stálé vztahy; známost neměl. Prál si, aby se zlepšila jeho situace s prací, bydlením a penězi, ve svých představách se převážně pohyboval v rámci reálných možností. Před prvním setkáním jsem nevěděla, jak bude reagovat na fakt, že jsme v kontaktu už jednou byli. Poznal mě, jen nevěděl, kam mě má zařadit. Bylo vidět, že mu naše předchozí setkání nevadí; zdálo se, že mu to svým způsobem i vyhovuje.

V následujících čtyřech měsících jsme se scházeli pravidelně. Většinou jsme se procházeli a povídali o životě na ubytovně, kde Štěpán dostal práci v kantýně – spočívala ve vydávání jídel a nápojů a v úklidu. Práce ho střídavě bavila a zlobila, dostal se několikrát do konfliktu s pečovatелеm. Průběžně také obcházel potenciální zaměstnavatele, ale kvůli svému zdravotnímu omezení práci nesehnal. Problémem pro něj stále zůstávaly peníze; byl odkázán na podporu od kurátora a úřadu práce, takže jsem se snažila pro naše vycházky vybírat výstavy a muzea bez vstupného. Vlastní zázemí, kde bychom se mohli setkávat v případě špatného počasí, jsme neměli, několikrát jsme zašli alespoň na čaj, ale bylo vidět, že Štěpánovi není moc příjemné, že platím já.

Soudní jednání s matkou ohledně bytu bylo zdlouhavé a způsob jiné domluvy s ní byl podle Štěpána vyloučen. S otcem se několikrát viděl, ale pomoc z jeho strany nečekal. Kontakt se sourozenci neměl prakticky žádný. O vyřízení nutných žádostí Štěpán více mluvil, než aby je prakticky uskutečňoval, a pomalu se zdálo, že svůj názor na moji pomoc v tomto směru změní. V jedné fázi jsme již měli domluvenou společnou návštěvu vojenské správy, ale nakonec na tuto schůzku nepřišel.

V únoru se zdálo, že by Štěpán mohl odjet mimo Prahu a pracovat jako pomocná síla v hospodě. Vyřizovali jsme spolu zdravotní dokumentaci, ale těsně před plánovaným nástupem byla nabídka na práci i ubytování zrušena. Zvykli jsme si na naše pravidelné procházky Prahou, prošli jsme společně řadu míst, o kterých Štěpán do té doby nevěděl – židovský hřbitov, Čertovku, zeď Johna Lennona aj. Náš vztah se pomalu stával přirozenějším, mluvili jsme otevřeně o současnosti i o možné budoucnosti. Přes léto chtěl Štěpán vyjet z Prahy a pracovat různě podle příležitostí. Seznámil mě s jedním z kamarádů a vyprávěl mi o dalších dvou, kteří už mají svoji rodinu, kam je občas pozván na jídlo. Jinak jedl na ubytovně denně pouze snídani a večeři.

V polovině dubna jsem ve Štěpánově chování zaznamenala změnu k horšímu. Přestal pracovat v kantýně, měl několik konfliktů s pečovateli, popral se se spolubydlícím. Bylo vidět, že se stahuje do sebe, začíná být apatický a pomalu rezignuje na vztahy k okolí i na řešení svých záležitostí. Naše komunikace se zhoršila natolik, že jen odpovídal na moje otázky; schůzky se nepříjemně začínaly podobat výslechu. Jeho jedinou náplní dne bylo podle jeho vlastních slov zbytečné obcházení zaměstnavatelů a odpolední či večerní biliár

s kamarády z ubytovny. V té době také začal navštěvovat herny a hrát na automatech. Mluvili jsme o možnosti jeho účasti v rekvalifikačních kurzech, zvažoval to, nakonec si ode mě vzal adresy, ale zdálo se málo pravděpodobné, že na některou zajde. Odmítal přemýšlet o své budoucnosti, žil ze dne na den.

Na další domluvené schůzky se mnou vůbec nepřišel. Do telefonu mi říkal, že jeho situace je stále stejná. Poslední schůzku jsme měli v polovině května; na ní jsme samozřejmě mluvili o tom, jak dál. Vzala si týden na rozmyšlenou, po kterém měl říci, jestli se chce se mnou dál setkávat.

Krátce nato jsem se po telefonu dozvěděla, že rozbil výlohu lahůdkářství, ukradl nějaké věci a byl předveden na policii. Odtamtud byl po pokusu o sebevraždu léky převezen do psychiatrické léčebny, z ní po třech dnech propuštěn a po dalších dvou dnech v ní byl znovu hospitalizován. Na návštěvu do léčebny jsem přišla pozdě, byl už zase propuštěn, o jeden den jsme se minuli. Ptala jsem se po něm na ubytovně, ale tam mi řekli, že Štěpán dostal pro nějakou výtržnost tříměsíční zákaz pobytu. To bylo naposledy, co jsem o něm slyšela.

Andrea Matoušková

Předmluva O. Matouška o potížích s vědeckým uchopením tématu

Štěpánův příběh je jedním z možných začátků kriminální dráhy. Čtenáře už možná napadla jednoduchá otázka, jíž věnujeme první polovinu této knihy: Co bylo příčinou Štěpánova sklouzávání po šikmé ploše?

Každý vzdělanější člověk, který si takovou otázku položí, tuší, že jedna vyčerpávající odpověď na ni dnes není myslitelná. Když se dnes narazí na nějaký obtížný problém, obvykle se vytvoří komise. Udělejme si myšlenkový experiment a v představě si sestavme komisi z odborníků různých profesí, kteří jsou způsobilí vyjadřovat se k příčinám kriminality mládeže. Předložme této komisi Štěpána jako případ k posouzení.

Genetik by se zajímal o tzv. *dědičnou zátěž*, ke které by počítal i sklon Štěpánova otce k alkoholismu a výskyt kriminality v rodině Štěpánovy matky. Také delikventní chování Štěpánova bratra by viděl jako podporu domněnky, že v rodině se předává soubor genů disponující své nositele k protispolečenskému chování. Neurolog by vysvětloval Štěpánův strastiplný vývoj *poškozením centrální nervové soustavy*, které zkomplikovalo jeho přijetí rodinou a později i školou. Dětský psycholog by patrně uvažoval o nenaplnění čili *deprivaci základní citové potřeby* – pevné vazby na matku. Počítám-li dobře, Štěpán do svých dvaceti let stačil prodělat dvanáct ústavních pobytů, z nichž některé trvaly i několik let. (Jan Šikl při přípravě scénáře filmu *Marian*, který se opíral o příběh skutečného romského chlapce s osudem podobným osudu Štěpánovu, napočítal, že na výchově „Mariana“ se do doby jeho dospělosti podílelo 180 vychovatelů.)

Psychiatr by možná chtěl přezkoumat chorobopis z hlediska předepisovaných léků; možná by pak potvrdil, že chlapcovo chování bylo tlumeno příliš a že se matka jen tak nevymlouvala na zhoršenou komunikační odezvu, když za ním nechtěla jezdit do léčebny. Psychoanalytik poučený spisy Alfreda Adlera by patrně spatřoval Štěpánův hlavní problém v *pocitu méněcennosti* postupně posilovaném většinou lidí i institucí, s nimiž se Štěpán setkal. Psychoanalytik přísahající na Sigmunda Freuda by pravděpodobně spekoval o nedořešeném *oidipovském komplexu* – žárlivost na otce a touha po matce byly předčasně „vyřešeny“ rozvodem; Štěpán přišel o oba rodiče a možná cítí nevědomý pocit viny za toto rozuzlení, kterým byl sám tolik poškozen. Jinak orientovaný psycholog by mohl soudit, že nevýhodná byla i Štěpánova *sourozenecká pozice*, rodičům se jaksi ztrácel mezi staršími a mladšími bratry a sestrami. Sociolog by se zajímal o *společenské postavení rodiny*, jistě zhoršené rozvodem. Možná by Štěpánovu životní dráhu dával do souvislosti se *subkulturou nemajetných vrstev* a *subkulturou ústavů*, jež k sobě nemají daleko. Pedagog by zkoumal, jak byl Štěpán v rozličných ústavních zařízeních *vychováván* – pravděpodobně by konstatoval, že nekoherentně, některými vychovateli i autoritářsky a necitlivě, zejména v době před rokem 1989.

S takovými do všech stran se rozbíhajícími hypotézami, jež postrádají společného jmenovatele, by praktik pracující s rizikovou mládeží (ani student připravující se na takovou práci) asi spokojen nebyl. Možná by radě odborníků navrhl, aby opustila pole teoretických vysvětlování Štěpánova chování a zabývala se palčivějším problémem: Co se mělo správně v minulosti udělat, aby se Štěpánovi zabránilo v kriminální dráze? A co se pro něj dá udělat dnes? Právník by kvalifikoval některé Štěpánovy akce jako *trestné činy* podle platného trestního zákona a zvažoval by přiměřené *sankce*. Možná by zpochybnil hrozící trest odnětí svobody jako nejlepší sankci a uvažoval by o některé alternativě k tomuto trestu, která by Štěpána nevyučovala ze společnosti. Sociální pracovník by – podobně jako A. Matoušková – hledal v minulosti a v přítomnosti *zdroje společenské podpory* a možnosti Štěpána napojit se na ně. Psychologové by se možná shodli na tom, že klíčová doba byla po rozvodu rodičů; tehdy měla být zahájena *poradenská, případně psychoterapeutická práce s matkou*, která by přešla chlapcově ústavní kariéře. Pokud by tento pokus selhal, klonili by se asi spolu s pedagogem a sociálním pracovníkem k hledání jakékoli *náhradní rodiny* jako k nejlepšímu řešení. Také psychiatr by mohl retrospektivně navrhnout psychoterapeutickou *léčbu celé rodiny*, a to i s respektem k nechuti rodičů spolu dál žít. Pedagog by mohl uvažovat o zvláštních výchovných postupech, které by posilovaly Štěpánův *pocit kompetence* a jeho *sociální dovednosti*.

Kdyby se debata skutečně vyvíjela tímto směrem, měli by asi odborníci pocit větší shody než v prvním kole a jejich názory by dobře korespondovaly i s obsahem této příručky. Je psána pro profesionály, případně i dobrovolníky, kdo pracují v oblasti prevence kriminality, popřípadě pro ty, kdo pracují s rizikovou mládeží a s mladistvými pachateli trestné činnosti. Je samozřejmě určena i studentům, kteří se na takovou práci připravují. Všechny tyto lidi zajímá předvídaní trestné činnosti a zajímají je možnosti ovlivňování rizikové mládeže.

Současný stav vědeckého poznání příčin kriminality, který se pokoušíme přiblížit v prvních deseti kapitolách, se podobá začátku naší fiktivní debaty. Zástupci jednotlivých disciplín mluví jazykem svých specializací o izolovaných činitelích a nanejvýš o výběrových souvislostech mezi nimi. Jednotlicí, syntetická koncepte kriminality je zatím nepředstavitelná. Druhá část naší knihy podává výběr intervenčních a preventivních programů, a to těch, jež se u nás praktikují, těch, které u nás vznikají, a těch, jež by vzniknout mohly. Tam se již rýsují spojnice mezi jednotlivými iniciativami a projekty. Závěr knihy věnujeme predikci a prevenci delikvence mládeže. I tam je diskurz snazší a přehlednější, než byl na začátku.

Předvedli jsme si, že na kriminalitě mládeže je zainteresováno několik vědeckých disciplín, které ve svých teoriích akcentují různé aspekty kriminálního chování i jeho nositelů. Z hlediska většiny těchto disciplín není kriminalita mládeže homogenní kategorií. Toto prohlášení jsme dokonce často nacházeli v úvodech soudobých příruček o kriminalitě mládeže. Skutečně – sveze-li se patnáctiletý mladík z rozpadlé rodiny na předměstí v cizím autě a odře blatník, či zavraždí-li skupina středoškolských studentů rodiče jednoho z nich kvůli penězům, jde sice z hlediska práva o kriminální chování, ale o chování v mnoha ohledech nesrovnatelné. Je podstatný rozdíl, má-li jeden pachatel od narození povahu, která mu přestupování zákona usnadňuje, a druhý ne. Je rozdíl, vyrůstá-li jeden mladík v dobře fungující rodině a druhý po ústavech. Je rozdíl, když mladý člověk spáchá trestný čin sám, nebo v partě atd.

Vědeckou disciplínou, která si oblast kriminality mládeže nárokuje přednostně už svým názvem, je *kriminologie*, která v Evropě vznikla z trestního práva a v USA se vyčlenila ze sociologie. Typologie běžně užívané v kriminologické literatuře používají k odlišování pachatelů trestné činnosti takové znaky jako opakování trestného činu (prvopachatel – recidivista); násilnost, resp. nenásilnost trestného činu; individuální, resp. skupinové provedení trestného činu; povaha, resp. motivace trestného činu (majetkový prospěch, sexuální uspokojení, pomsta, zlepšení pozice ve skupině atp.). Jiní kriminologové zase odlišují profesionální, resp. příležitostnou zločinnost. Kriminologická měřítka berou především v úvahu společenskou nebezpečnost pachatelova činu. Typ spáchaného trestného činu – čili kvalifikace činu z hlediska trestního práva – ale v žádném případě nevystihuje pachatelovu osobnost. (Proto také v této příručce pokud možno mluvíme o lidech, kteří spáchali trestný čin, nikoliv o vrazích, zlodějích, prostitutkách apod.) Nevystihuje ani variabilitu všech vlivů na osobnost působících.

Teorie předkládané *sociology* se soustřeďují na sociální vlivy působící na chování člověka, o kterém většinou předpokládají, že je normální a že se rozhoduje racionálně. Sociálními vlivy míní sociologové spíše vlivy širšího sociálního prostředí, případně i vlivy neformálních vrstevnických skupin než vlivy rodinného mikroklimatu, které studují psychologové, případně psychiatři a systematictí badatelé zaměřeni na způsoby rodinné komunikace. Pokud se sociologie zabývá rodinou jako faktorem, který má vliv na kriminální chování, studuje především postavení rodiny ve společnosti, méně již vztahové procesy, jež dítě socializují.

Psychologové mohou navíc provádět testová vyšetření pachatelů trestné činnosti a konstruovat na tomto základě osobnostní profily, resp. definovat osobnostní faktory pozitivně, ale obvykle slabě korelující s kriminalitou. *Psychologové, psychiatři a pedagogové* by teoreticky mohli studovat delikventní chování v kontextu osobního vývoje a podávat o tom zprávy formou kazuistik, z nichž by byla patrná osobnostní dynamika individuálního osudu – tento přístup široce uplatňovaný např. u neuróz se však u mládeže s kriminálním chováním prakticky nepoužívá. (Důvodem jsou patrně komunikační obtíže mezi dospělými profesionály a velmi nedůvěřivými mladými lidmi, kteří mají sklon k delikvenci.) Soudobou sociologií a psychologií studované společenské a osobnostní předpoklady ke kriminálnímu chování však v žádném případě neumožňují jednoznačné předpovědi chování konkrétních jednotlivců; jejich závěry jsou odvozeny ze studia skupin a mohou být vztahovány především na skupiny.

Z důvodu specializace vědců v akademicky uznávaných disciplínách (a bez ohledu na úvodní proklamace o nestejnorodosti jevu zvaného delikvence) téměř každé syntetičtější pojednání o příčinách delikventního chování mládeže delikvenci fakticky uzná za homogenní kategorii a jeho autor se bez dalšího vysvětlování ztotožní s hlediskem svého oboru. Potom podá přehled psychologických (sociologických, kriminologických nebo jiných) teorií a výzkumů, v němž odliší formou kapitol faktory přispívající k „jedné“ delikvenci. A nebo, což je dnes zvykem hlavně v USA, editor sestaví sborník nabízející k tomuto tématu dosti nesourodé příspěvky specialistů z různých oborů. My máme blíže k prvním způsobu, ale doufáme, že jsme byli dostatečně „víceoboroví“ a nepropadli své primární orientaci na sociální práci a psychologii.

Náš pohled na delikvenci mládeže nemůže být zcela nestranný. Nemůže ignorovat probíhající debaty politiků, odborníků i veřejnosti o nejlepší způsobu reakce společnosti na kriminální chování mládeže. Snižování hranice trestní odpovědnosti, v němž někteří vidí zásadní inovaci, se nám jeví jako pouhé jednostranné přitvrzování represe. Rychlá a přiměřená represivní reakce je v některých případech nutná, nicméně daleko důležitější jsou změny systémové. Jednou z nadějných iniciativ je práce skupiny odborníků na zákoně, který oddělil trestní politiku týkající se mladistvých od trestní politiky zaměřené na dospělé a zohlednil specifické potřeby mladistvých i velká rizika, která s sebou represivní opatření nesou. Jinou oblastí nutných systémových reforem jsou způsoby organizace a práce státních zařízení, do nichž jsou umísťováni mladiství, kteří se chovají predelikventně nebo delikventně. Všechny uskutečnitelné typy prevence delikventního chování by měly být periodicky formulovány v celonárodním preventivním programu a systematicky podporovány. Zatím u nás prevence fakticky spočívá v technických opatřeních (např. rozmísťování kamer do center velkoměst).

Čtenáře, který není zblhlý v právnícké, kriminologické, sociologické a psychologické terminologii ani není školen v oboru sociální práce, musíme předem upozornit, že některé v běžném i úředním jazyce používané výrazy (dítě, mladistvý, nezletilý, nedospělý, riziková mládež, sociální selhání, prevence,

subkultura, komunita, delikvence, kriminalita atd.) mají v odborných disciplínách zabývajících se rizikovou mládeží zvláštní, poměrně přesné významy. Tyto a další odborné termíny, jež se snažíme používat ve shodě s našimi i cizími prameny, jsou vysvětleny ve slovníčku na konci knihy. (Jeho prohlídku velmi doporučujeme ještě před četbou vlastního textu.)

Každá kapitola začíná přehledem klíčových výrazů, který je možné využívat jako její podrobný obsah. Zdá se pravděpodobné, že knihy bude užíváno i jako učebního textu; pro pohodlí pedagogů jsme proto na závěr připojili seznam kontrolních otázek, odpovídající rozvržení kapitol. V závěru je připojen i přehled popsaných intervenčních a preventivních programů.

Dr. Dominiku Dvořákovi z nakladatelství Portál jsme zavázáni za poskytnutí části podkladové literatury, za kritické poznámky k první verzi rukopisu i za konečnou redakční úpravu. Jsme vděční i odborným recenzentům knihy Dr. Kazimíru Večerkovi a Doc. Heleně Válkové za jejich podnětné návrhy na vylepšení textu, jež jsme většinou respektovali. Naší dlouholeté spolupracovnici Dr. Bedřišce Kopoldové děkujeme za přehlédnutí a korigování 19. kapitoly z právního hlediska.

Praha, jaro 1998

Oldřich Matoušek

Jsme rádi, že kniha mohla vyjít ve druhém upraveném vydání v roce 2003, a že máme příležitost předložit čtenářům toto třetí, také aktualizované vydání.

Praha, Řevnice, v zimě 2010

Autoři